

A családok demográfiai jellemzői

I. Félmúlt és jelen

A családok helyzetét demográfiai szempontból a párkapcsolatok jellege és stabilitása a gyermekvállalási magatartás, valamint a nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások és ezen elvárásokból adódó konfliktusok kezelése, megoldása illetve kiéleződése határozza meg. A felsorolt területek mindegyikét sajátos ellentmondás jellemzi, amely a statisztikai adatokban tükröződő tényleges demográfiai magatartás és a véleményekben kifejeződő tervek, családdal kapcsolatos értékek között feszül. Kutatások sora bizonyítja, hogy míg a társadalom az értékek, a vélemények szintjén határozottan tradicionális, konzervatív értékrendet képvisel, ez a család-, házasság-, gyermekközpontú beállítottság azonban a statisztikai adatokkal mérhető népesedési magatartásban nem, vagy szinte alig jelenik meg. A tanulmányban a családok életének ezt a kettőségét kívánom bemutatni a párkapcsolatok, a gyermekvállalás és a nemi szerepek területén, azzal együtt, hogy a demográfiai adatokat nem igazán lehet két éves áttekintésben vizsgálni.

II. 2006–2007

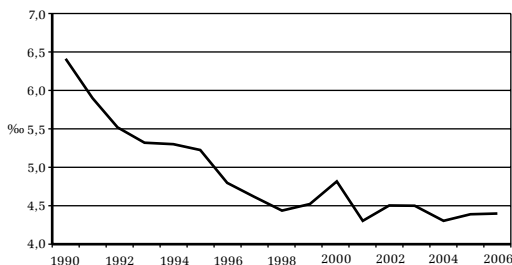
Párkapcsolatok pluralizációja és instabilitása

A történelem során a párkapcsolatok pluralizációja mindig jelen volt a társadalmakban. A házasság volt a domináns párkapcsolati forma, de emellett mindig jelen voltak a nem törvényesített élettársi együttélések és a csonka, egyszülős családok is. A változás a párkapcsolatok terén

nem elsősorban az új formák megjelenésében, hanem a meglévők egymáshoz viszonyított arányában mutatkozik meg. Megtört a házasság hegemóniája és nőtt a házasság nélküli együttélések gyakorisága és társadalmi elfogadottsága. Európa valamennyi országában megfigyelhetően erőteljesen visszaesett a házasságkötések száma, terjed az élettársi kapcsolat, növekszik a házasságon kívül született gyermekek száma, a fiatalok egyre későbbi életkorra halasztják a házasságkötést és hosszabb-rövidebb ideig tartó együttélés után kötik meg, vagy soha nem kötik meg.

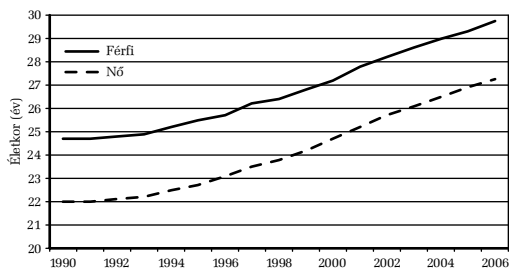
Jelentős mértékben visszaesett az elmúlt két és fél évtizedben a házasságkötések gyakorisága.

Az 1980-as években 30%-kal csökkent, 1990 és 2006 között pedig csaknem felére esett a 15 évesnél idősebb nem házas női népesség házasságkötési aránya. Minél fiatalabb életkort tekintünk, annál nagyobb a visszaesés mértéke. Az 1980-as évek házassági szokásai mellett még a hajadonok közel 90%-a kötött házasságot 50 éves koráig, a jelenlegi házassági gyakoriságok mellett viszont már csak alig 47%-uk. Más szóval, ha a jelenlegi gyakorlat egyben a jövőbeli szándékokat is kifejezi, akkor a mai fiatalok több mint fele törvényes férj vagy feleség nélkül élné le életét. A házassági mozgalomban korábban fontos szerepet játszott az elváltak és özvegyek újránházasodása. A mostani visszaesésben, súlyuknál fogva, főleg az elváltak egyre gyakrabban elmaradó újránházasodása játszik szerepet. Jól jellemzi az elváltak megfontolt vagy egyre inkább halogató jellegű újránházasodásait, hogy jelentősen nőtt a válás és az újránházasodás között eltelt idő.



1. ábra. Nyers házasságkötési arányszámok 1980–2007

A házasságok csökkenésével párhuzamosan korosodnak a menyasszonyok és a vőlegények. Egyre ritkább a házasulók között a fiatal, 20 vagy 25 év alatti pár. Tizenöt évvel ezelőtt a menyasszonyok 28%-a még a tizenévesek közé tartozott a „boldogító igen” kimondásakor, most viszont arányuk nem éri el a 4%-ot sem. 1990 óta mintegy 5 évvel emelkedett a menyasszonyok és a vőlegények átlagos életkora, a hajadonoké 22,0-ról 27,3-ra a nőtlen férfiaké 24,7-ről 29,7-re nőtt. A fiatalok tovább tanulnak, és ezzel együtt tovább „parkolnak” a szülői háznál, mert ez kényelmesebb, talán „kifizetődőbb” számukra.



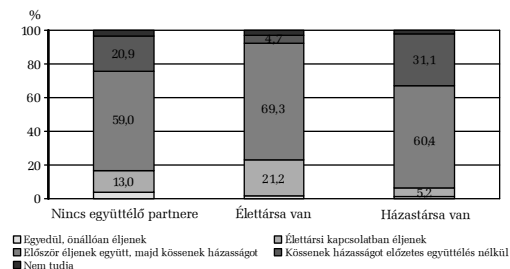
2. ábra. A házasulók átlagos életkora az első házasságkötéskor

A párkapcsolatban élők aránya természetesen magasabb, mint a házasság kötelékei között élőké, ami az élettársi kapcsolatok terjedésével magyarázható. 1990 és 2005 között csaknem háromszorosára, 125 ezerrel 349 ezerre emelkedett az élettársi kapcsolatban élő párok száma, és ez teszi ki az összes párkapcsolatban élők mintegy 15%-át. Minél fiatalabb nemzedékeket tekintünk, annál gyakoribb az a jelenség, hogy az első tartós (együttlakásos) partnerkapcsolat nem a

házasság megkötését, hanem az együttélést jelenti. Népszerű a próbaházasság intézménye, de az is gyakori, hogy a házasság szándéka vagy gondolata nélkül élnek együtt a párok. Mindemmellett az élettársi kapcsolatok terjedése nem tudja ellensúlyozni azt a hiányt, amit házassági mozgalom drasztikus visszaesése okoz. Ha az összes élettársi kapcsolat előbb-utóbb házasságra fordulna – amire igen kevés az esély –, akkor is jóval kevesebben élnének házasságban, mint tizenöt vagy huszonöt évvel ezelőtt.

A párkapcsolatok pluralizálódása ellenére ma Magyarországon még jelentős eltérés van a párkapcsolati gyakorlat és az együttélési formákkal kapcsolatos társadalmi beállítottság, társadalmi értékrend között.

Miközben csökken a házasságkötések és nő a házasság nélküli együttélések száma, a legvonzóbb párkapcsolati formának változatlanul a házasság bizonyul. Hazai és nemzetközi összehasonlító kutatások sora bizonyítja, hogy a férfiak és nők meghatározó többsége a házasságot tartja a legvonzóbb, leginkább preferált életformának és vallja, hogy „a házasság nem ment ki a divatból”. A házasság népszerűsége – az értékek szintjén – a fiatalok körében is magas, avval az eltéréssel, hogy ők nagyobb arányban helyezik a házasságkötés előtti, próbaházasság jellegű együttélést. Az élettársi kapcsolatban élők többsége sem tartja az élettársi kapcsolatot ideális vagy preferált életformának, körükben is a házasság a legnépszerűbb együttélési forma. Még negatívabb a megítélése a partnerkapcsolat nélküli szingli létnek. A kutatási adatok szerint a felnőtt lakosság 2–3%-a tartja vonzóznak, vagyis elutasítássa csaknem százszázalékos.



3. ábra. Milyen életformát tanácsolna? (a megkérdezett párkapcsolatának típusa szerint) 2004

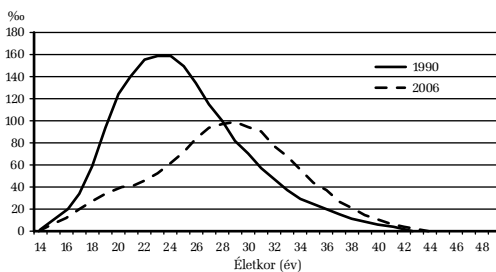
A családok stabilitását a párkapcsolati magatartás oldaláról számottevően befolyásolja a válások alakulása. A válások száma az utóbbi években stabilnak mondható, de ugyanakkor folyamatos emelkedést mutat a teljes válási arány, ami a 100 fennálló házasságra jutó válásról ad információt. Míg 1990-ben 100 házasságból 31 végződött válással, ma már 42. A válási gyakoriság növekedése mindenekelőtt az élettársi kapcsolatok növekvő arányával hozható összefüggésbe.

A kutatási adatok, a házasság nélküli együttéléseknek a házassághoz viszonyított nagyobb instabilitását bizonyítják. Jelenleg 100 házasságból mintegy 42 végződik válással, az élettársi kapcsolat esetében 100-ból 60 szűnik meg. Az élettársi kapcsolatok nagyobb bomlékonysága tehát növeli a családok instabilitását, ezért ha a jövőben az együttélések térnyerésével számolunk, egyben a családi kapcsolatok labilisabbá válásával is számolnunk kell. Az instabil család önmagában is veszélyt jelent a társadalomra, hiszen a társadalom stabilitását ássa alá, de veszélyt jelent az egyszülős családok arányának várható emelkedése okán is. Az élettársi kapcsolatból származó gyermekek nagyobb valószínűséggel nőnek fel „csonka”, egyszülős családban, ami nem csak a gyermek személyiségfejlődését befolyásolhatja negatívan, de az „egy szülős” státusz komoly elszegényedési kockázattal is jár, amely kihat a nevelő szülő – általában az anya –, valamint a gyermek egész sorsára, életlehetőségeire, de komoly szociális terhet jelent az egész társadalom számára is.

Gyermekvállalási tervek és tények

A születések száma Magyarországon hosszú idő óta csökkenő irányzatot mutat, az egyszerű reprodukció négy év kivételével 1958 óta nem biztosított. Évente mintegy 140 ezer gyermeknek kellene születnie a jelenlegi népességszám hosszú távú fenntartásához, ezzel szemben 1998 óta évi 100 ezer gyermek sem születik.

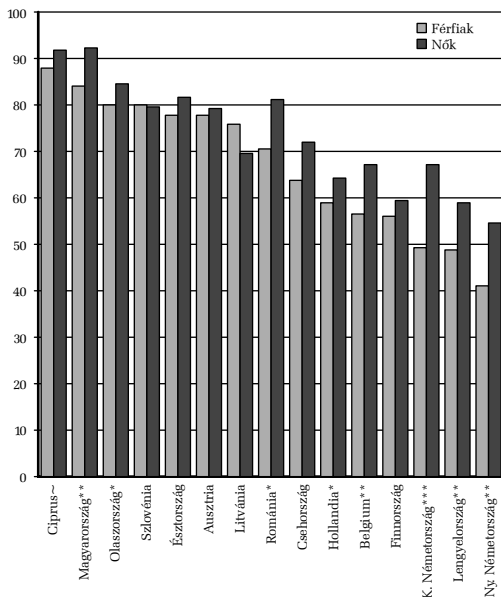
A születések száma 2007-ben a 2006 évi szintet sem érte el és alig haladta meg a 97 ezret. Ilyen születésgyakoriság mellett 100 nő mindössze 134 gyermeket hozna a világra élete folyamán, és ez 36%-kal marad el az egyszerű reprodukciót biztosító szinttől. Más szóval az elmúlt évben született gyermekek létszáma ilyen mértékben marad el a szülőnemzedék létszámától. Annak ellenére ilyen alacsony a születések száma, hogy most van szülőképes korban az 1974–1979 között született nagy létszámú generáció, ezért a korösszetétel hatásánál fogva számottevően magasabb születésszám, lenne elvárható.



4. ábra. Ezer megfelelő korú nőre jutó éves születés

A gyermekvállalási magatartásban bekövetkezett legjelentősebb változást az első gyermeküket világra hozó nők életkorának folyamatos emelkedése jelenti. A korábbi évtizedekre hagyományosan jellemző fiatalkori gyermekvállalás (átlag 22 éves életkorban) kitolódott és napjainkban a nők átlagosan 27 éves koruk körül szülik meg első gyermeküket. A gyermekvállalás kitolódása a fiatal nők körében a gyermektelenek magas arányát eredményezte. Még 1990-ben 30 éves korában a nőknek csak 17%-a volt gyermektelen napjainkra ez az arány már 36%-ra emelkedett. Idősebb életkorban azonban a teherbeesés valószínűsége lényegesen kisebb, mint a nő húszas éveiben, következésképp biológiai okok miatt a jelenleginél számottevően magasabb lehet a véglegesen gyermektelenül maradó párok száma. Becslések szerint a jelenlegi 10%-nál 20–25%-ra nőhet azon nők, párok aránya, akik bár szeretnének gyermeket, de tervüket egészségügyi okok miatt nem tudják realizálni.

Kutatási adataink szerint ma még szinte mindenki tervezi a gyermekvállalást, sőt nem tudja elképzelni életét gyermek nélkül. Az európai országokra kiterjedő nemzetközi összehasonlító kutatás bizonyítja, hogy a gyermekvállalási szándékok tekintetében Magyarország Európa élmezőnyébe tartozik és a még gyermektelen 20–40 éves népesség 90%-os arányban tervez gyermeket vállalni.



5. ábra. Gyermektelen 20–40 éves férfiak és nők gyermekvállalási tervei (%)

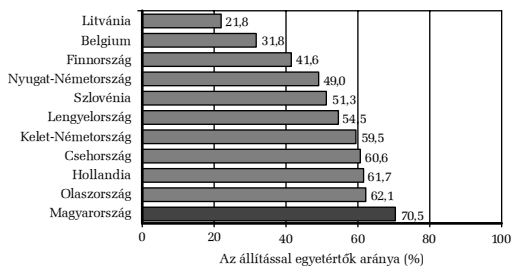
*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$ ~ $p < .10$

A magyar társadalom határozottan gyermekcentrikus beállítottságú volt és a folyamatosan csökkenő gyermekszám ellenére, az is maradt. Az említett európai összehasonlító vizsgálatban feltett kérdésre, miszerint „nem lehet igazán boldog az, akinek nincs gyermeke” az egyes országokban az alábbi válaszmegoszlások születtek.

1. táblázat. Vélemények a férfiak és nők szerepéről és a női munkavállalásáról, 2000 (átlagérték)*

	Nők	Férfiak
A férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata hogy ellássa az otthoni feladatokat	70	76
Fontos ugyan a munka, de a nők többsége számára az otthon és a gyerekek fontosabbak	77	81
Manapság a nők többségének dolgoznia kell, mert csak így biztosítható a család megélhetése	94	91

* Az ötfokú skálán megadott válaszok átszámítása 1–100-ig terjedő skálára



6. ábra. Nem lehet igazán boldog az, akinek nincs gyermeke

A kérdésben megfogalmazott állítás a gyermek-központúságot igen kiélezett, sarkított formában teszteli, hiszen nem kevesebbről van szó, minthogy az emberi boldogság számos forrása közül a gyermek lenne a legfontosabb és ennek hiányában az élet nem lehet teljes értékű. A fenti állítással egyetértők esetében tehát joggal feltételezhető, az erőteljes gyermekcentrikus beállítottság. Az adatok alapján megállapítható, hogy többségi pozitív vélemény e kérdésben csak Ciprus és Magyarország esetében tapasztalható.

Nemi szerepek, munka és család konfliktusa

A magyar családokban a nemi szerepek vonatkozásában is a tradicionális szemlélet uralkodik. Kutatási adataink szerint a lakosság a férfiak kereső, családfenntartó, a nők anyai, otthoni, családösszetartó szerepét hangsúlyozzák. A tradicionális családmodell vonatkozásában az elmúlt 30–35 évben semmi lényeges változás nem következett be, sőt ha lehet a férfi-női szerepek hagyományos felfogása a rendszerváltozás óta tovább erősödött.

Az ideálisnak, kívánatosnak tartott hagyományos szerep- és munkamegosztással szemben a mindennapok realitását a kétkereső családmóddel jellemzi. A férfiak és nők túlnyomó többsége – 100 megkérdezettből 94 – a nők munkavállalását anyagi okokból fontosnak tartja, sőt napjaink bizonytalan munkaerő-piaci, gazdasági viszonyai között egyre fontosabbnak. A növekvő munkaerő-piaci elvárások a korábbiaknál is nehezebbé teszik a nők, a családok számára a reprodukciós feladatok ellátását. A munkaerőpiacon a kisgyermekes anyákkal szemben tapasztalható diszkrimináció az egyik alapvető oka a csökkenő gyermekvállalásnak.

III. Ajánlások

Mind a párkapcsolatok, pluralizálódása, mind az alacsony születésszám rövid-, közép- és hosszú távon komoly hatást gyakorolhat a gazdaság fejlődésére és a társadalom életére. A jelenlegi trendek folytatódása esetén mindkét tényező számos negatívummal jár.

A házasságkötés nélküli együttélések térvesztése és az élettársi kapcsolatok előretörése instabilabbá teszi a családokat, mely az egész társadalom instabilitását eredményezi.

A házasságkötés nélküli együttélések térhódítása, a házassági kedv visszaesése kihat a gyermekvállalási magatartás alakulására is. A nem házasságban élők növekvő aránya önmagában is kedvezőtlenül hat a születési mutatók alakulására. A témakörben végzett modellszámítások szerint, ha a házassági kedv nem változott volna, a házasságban élők növekvő aránya jelenlegi mutatóiból arra lehet következtetni, hogy a reprodukciós mutatók a jelenleginél mintegy 40–50%-kal lennének magasabbak.

Az átlagosan alacsony termékenység, valamint a tudatos vagy nem tudatos gyermektelenség gyakoribb előfordulása számos negatív társadalmi, gazdasági következménnyel jár. A nyugdíjrendszer és az egészségügyi ellátás

finanszírozhatatlansága már ma is a mindennapok problémája, ami a jövőben még inkább égető kérdésként vetődik fel. Az átlagéletkor folyamatos emelkedése, az időskorúak arányának növekedése egyre nagyobb eltartási terheket ró a társadalomra, miközben az eltartók aránya folyamatosan csökken.

A csökkenő gyermekszám illetve a gyermektelenség miatt visszaszorul a család időseket gondozó, ápoló, ellátó szerepe. Azokat a feladatokat, amelyeket ma még a család, a családtagok, a gyermekek látnak el a szülők, az idős családtagok vonatkozásában szükségszerűen a társadalomra hárulnak, ami jelentős intézményfejlesztést, infrastrukturális átalakulást és gondozóhálózat-működtetést tesz szükségesé. Az anyagiak mellett azonban nem kevésbé jelentősek a mentális, pszichés problémák sem. A család nélküli élet az idős emberek elmagányosodásához, céltalansághoz, a kiüresedett étellel való szembesüléshez vezethet, egyben pszichés és szomatikus betegségek forrásává válhat. Nem lesz könnyebb az egykeként felnövő gyermekek helyzete sem, akikre az idős szülők és a gyermektelen idős rokonsága testi és lelki gondozásának terhe hárul, megoldhatatlan feladatok elé állítva a középgenerációt is.

Az elmondottakból következik, hogy a társadalmi, gazdasági fejlődés egyik kulcskérdése a gyermekvállalási kedv ösztönzése, a születések számának növelése.

Olyan családtámogatási rendszert kell kialakítani, olyan társadalmi, gazdasági – mindenekelőtt munkaerő-piaci – feltételeket kell biztosítani, amely lehetővé teszi a gyermeket tervező fiatalok számára, hogy elképzeléseiket realizálhassák és ne kelljen a tervezett gyermekek számát csökkenteni, vagy a gyermekvállalásról végleg lemondani. A születések számának alakulása nem csak magánügy, hanem közügy is, melynek felismerése, a kormány megnyilvánulásaiából és tetteiből egyelőre nem látszik. A tizenkettedik órában vagyunk, hogy a kormány felelősséget vállalva a kérdést súlyának, nemzeti jelentőségének megfelelően kezelje.